

УДК 326.1:323.326:63

М. І. Сайкевич,

к. е. н., доцент, доцент кафедри економічної теорії,
Житомирський національний агроекологічний університет

Т. В. Скиба,

аспірантка, Житомирський національний агроекологічний університет

СІЛЬСЬКЕ ЖІНОЧЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

M. Saykevich,

Ph. D. (Economics), Associate Professor, associate professor department of economics,
Zhytomyr National Agroecological University

T. Skyba,

graduate student, Zhytomyr National Agroecological University

RURAL WOMEN'S ENTREPRENEURSHIP: REALITIES AND PROSPECTS

У статті проаналізовано умови розвитку сільського підприємництва з позицій гендеру. Ідентифіковано основні мотиви започаткування власної справи. Визначено ступінь впливу неформальних чинників на участь жінок в підприємницьких процесах в умовах сільського економічного простору. Обґрунтовано основні напрями активізації підприємницької діяльності серед сільських жінок. Запропоновано динамічну модель розвитку сільського жіночого підприємництва. Розроблено сценарії зростання чисельності жінок-підприємців.

The conditions for the gender-based development of rural businesses are analyzed. The main reasons to start a business are identified. The level of informal factors influence on women's participation in business processes in rural economic space is identified. The main directions of business activity of rural women are substantiated. A dynamic model of the development of women's entrepreneurship is proposed. The scenarios of quantity of women entrepreneurs growing are developed.

Ключові слова: гендер, жінки, сільська економіка, сільське підприємництво, жіноче підприємництво.

Key words: gender, women, rural economy, rural entrepreneurship, female entrepreneurship.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Актуалізація проблем гендерної рівності в у сільському підприємстві зумовлена зростаючою роллю жінок у суспільному житті та економічних процесах на рівні територіальних громад та економіки в цілому. При цьому становлення жіночого підприємництва на сільських територіях відбувається сповільненими темпами, постійно нагтовхуючись на низку соціальних, економічних та юридичних бар'єрів. Жінка як суб'єкт підприємництва, стикається з гендерними стереотипами, подвійними гендерними стандартами, що мають місце в суспільному та економічному функціонуванні. Як наслідок, визнання значущості підвищення економічної ваги та соціального статусу жінок вимагають застосування нового концептуального підходу щодо забезпечення ефективного професійного розвитку та самореалізації сільських жінок, що в сучасних умовах утворюють ключову групу сільських безробітних.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми становлення та розвитку підприємницької діяльності знайшли своє відображення у працях вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема П. Бернса, І. Благуна, З. Варналія, В. Вітлінського, В. Вовка, А. Воротіної, Н. Глікмана, Дж. Девюрста, М. Долішнього, Т. Завгородньої, Н. Іванової, Т. Клебанової, Н. Костіної, І. Лук'яненко, В. Моррісона, А. Орлова, М. Портера, Ф. Робертса, П. Сміта, С. Соболя, Д. Стокса, О. Сулова, І. Ткаченка, Й. Шумпетера, О. Ястремського та ін. Проте в умовах ринкових трансформацій сільської економіки та актуалізації гендерних засад соціально-економічних процесів, існуючі напрацювання щодо сфери підприємницької діяльності потребують подальшого поглиблення, зокрема в частині обґрунтування напрямів та перспектив розвитку сільського жіночого підприємства.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Основним завданням даної статті є обґрунтування цільової орієнтації моделі підприємницької діяльності на умовах гендерної рівності в контексті забезпечення сталого розвитку сільської економіки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасне сільське жіноче підприємництво, разом із загальними характеристиками, має і свої відмітні риси. Проведене дослідження ключових тенденцій розвитку підприємництва на сільських територіях Житомирської області з урахуванням гендерного чинника дозволило виявити особливості та закономірності цього процесу.

Встановлено, що підприємницька діяльність серед жінок відбувається в менш сприятливих умовах, що стали наслідком не лише нестабільної економічної ситуації, а й усталених гендерних стереотипів суспільства, обмежень розподілу соціальних ролей в суспільстві, зокрема щодо реалізації жіночого підприємницького ресурсу, недотримання норм рівноправності чоловіків і жінок стосовно прав людини та основних свобод у політичній, економічній та соціальній сферах [3, с. 32]. Відсутність конкретних даних і недостатній рівень вивченості ситуації обумовило поглиблене емпіричне дослідження, особливо в частині, що стосується забезпечення рівних прав і можливостей для участі чоловіків і жінок в економічних процесах локальних територіальних громад, а також подолання рамок умов при створенні власного бізнесу, зокрема з метою ідентифікації гендерних потреб його учасників.

Вирішення проблем розвитку сільської підприємницької діяльності на засадах гендерної рівності потребує усвідомлення особливостей та потреб представників обох статей, коло яких може бути реалізоване за рахунок участі у бізнес-процесах, а також їх урахування у формулюванні цілей, завдань та напрямів здійснення політики сільського розвитку [6, с. 11]. Проведений аналіз особистісних причин здійснення підприємництва засвідчує, що основним мотивом виступає дохід: займаючи першу позицію у рейтингу (95% відповідей респондентів), він підкреслює, що головною метою ведення підприємництва є саме отримання прибутку, в черговий раз доводячи економічну природу такого виду діяльності. Дослідження основних факторів, які впливають на дохід сільських підприємців, базоване на методі багатофакторного кореляційно-регресійного аналізу, засвідчує гендерну диференціацію як фінансових результатів ведення підприємницької діяльності, так і факторів, що впливають на їх значення.

Дослідження доводить, що формування доходів чоловіків та жінок-підприємців відбувається під впливом різної дії аналогічних факторів. Так, чоловіче підприємництво, в основному, залежить від активності державної підтримки та ди-

версифікованості напрямів діяльності сільських підприємців. У жінок-підприємців фінансовий результат бізнесу найбільшою мірою залежить від досвіду, основного джерела доходів та результату від участі у підприємницькій діяльності.

Отримані висновки щодо гендерної диференціації доходів сільських підприємців пояснюється, по-перше, різною сприятливістю середовища для ведення бізнесу (яку підтвердили 66% опитаних респондентів-чоловіків та 47% респондентів жінок), по-друге, недостатньою успішністю реалізованих бізнесових справ (позитивну оцінку успішності власного бізнесу зазначили лише 16% чоловіків та 15% жінок-підприємців). Внаслідок цього, а також інших об'єктивних умов та суб'єктивних переконань, розширення діяльності в якості головної стратегії подальшого розвитку бізнесу прогнозують 78% підприємців та 66% підприємниць [4, с. 202].

Поряд з відзначеними тенденціями до гендерної диференціації сільського підприємництва щодо особливостей формування доходів, необхідно вказати також на те, що жіноча підприємницька діяльність є більш дивергентною, тобто зорієнтованою на забезпечення особистих потреб та добробуту родини підприємця, натомість чоловіча підприємницька діяльність має, за своєю сутністю, діаметрально протилежне спрямування і передбачає не лише реалізацію власних інтересів, а й сприяння розвитку та задоволенню потреб громади.

Це пояснюється тим, що визначальним і домінуючим є твердження, що бізнес вважається чоловічою сферою діяльності. Однак такий підхід значно обмежує можливості розвитку підприємства і не відповідає реальним соціальним змінам, адже існує цілий ряд об'єктивних умов, що сприяють розвитку саме жіночого підприємництва.

Виходячи зі сказаного, а також зважаючи на необхідність застосування стратегічного підходу до обґрунтування перспектив розвитку підприємницької діяльності серед сільських жінок, в дослідженні розроблено економіко-математичну модель динамічного типу. Зважаючи на мету дослідження, соціально-економічний розвиток території, який корелюється з розвитком підприємництва на гендерних засадах, метою економіко-математичної моделі є прогнозування змін основних соціально-економічних показників території залежно від динаміки жіночого підприємництва. Такими показниками може бути число зайнятих, в т.ч., найманих працівників та самозайнятих, трудовий потенціал території, дохід на одного члена домогосподарства, обсяги виплат з місцевого бюджету, пов'язані із соціальним захистом населення тощо.

Визначена вище мета економіко-математичного моделювання передбачає, що в методологічному плані модель спирається на положення, згідно з яким розвиток підприємництва є еволюційним процесом. Правомірність такого твердження впливає з відміченої позитивної залежності розвит-

ку підприємництва серед жінок від накопиченого соціального і людського капіталу на території, а також від величини підприємницького доходу. У трактуванні соціального капіталу в межах даного дослідження варто дотримуватися концепції П. Бурдьє, який вважає його продуктом суспільного виробництва, груповим ресурсом, цінність якого не можна виміряти на індивідуальному рівні [1, с. 62]. Таким чином, сукупність сформованих соціальних зв'язків, що обумовлює суспільну довіру до класу жінок-підприємців на певній території, забезпечує отримання економічних вигод і стимулює інших індивідуумів приєднатися до мережі цих зв'язків. В результаті, кількість жінок-підприємців зростає тим швидше, чим більша питома вага жінок в органах управління та в бізнесі, і тим самим стимулює накопичення позитивного досвіду підприємницької діяльності.

Виходячи з наведеного вище трактування основного чинника впливу на динаміку чисельності жінок-підприємців, вона має змінюватися відповідно до експоненціального закону. Припустимо, що кожного року кількість жінок-підприємців певної території зростає на g відсотків, де значення g залежить від традицій формування соціального капіталу жінок-підприємців на території та підприємницького доходу. В такому разі

$$\frac{dN}{dt} = rN \text{ або } N = N_0 e^{rt} \quad (1),$$

де N — кількість жінок-підприємців, а t — час.

Останній вираз не має верхньої межі зростання. На практиці така ситуація неможлива. Максимальне значення N не повинно перевищувати кількості жінок, що мешкають в момент t на заданій території і теоретично можуть займатися підприємницькою діяльністю.

Припустимо, що максимальна кількість жінок, які потенційно можуть стати підприємцями (K), визначена. Тоді для моделювання динаміки кількості жінок-підприємців на сільських територіях можна буде використати функцію Ферхюльста у формі:

$$\frac{dN}{dt} = rN(1-N/K) \quad (2).$$

Розв'язок останнього рівняння може бути поданий як:

$$N(t) = KN_0 e^{rt} / [K + N_0(e^{rt} - 1)] \quad (3).$$

У цьому рівнянні N_0 відображає кількість жінок-підприємців на заданій території в момент 0; K — максимальна кількість осіб жіночої статі, що можуть здійснювати підприємницьку діяльність на заданій території. При цьому потрібно враховувати, що значення K теж змінюється залежно від часу t , а також залежить від кількості підприємств, що наймають робочу силу. Відповідно, зростання кількості жінок підприємців за період скорочує потенціал K . Таким чином,

$$\frac{dK}{dt} = aK - brN \quad (4),$$

де a — темп природного приросту кількості жінок, що потенційно можуть займатися підприємством, b — середня кількість зайнятих на одному підприємстві, заснованому жінкою-підприємцем.

Запис динамічних залежностей у диференціальній формі припускає, що значення dN , dK та dt можуть бути дуже малими. Натомість, прирости dN , dK не можуть бути меншими за 1 особу, а dt — не менше ніж час, необхідний для реєстрації чи закриття бізнесу. Таким чином, ці величини мають бути дискретними. Отже, динаміка чисельності жінок-підприємців та потенціалу жіночого підприємництва мають бути задані у формі послідовності x_n , тобто логістичного відображення Фейгенбаума:

$$x_{n+1} = x_n + rx_n(1-x_n) \quad (5).$$

У цьому виразі значення x_n характеризує відносну чисельність жінок підприємців, тобто відношення N_n/K . Таким чином, максимальне значення x_n становить 1.

Моделювання чисельності жінок-підприємців на основі наведеного рівняння означає вивчення змін цієї чисельності в часі залежно від значення параметра r . Обрана модель демонструє процес із зворотнім зв'язком, в якому одна й та сама операція виконується перманентно. Результат однієї операції виступає початковим значенням для наступної (рис. 1).

Висновки щодо поведінки значень x_n дає аналіз параметра r . Він характеризує темп зростання чисельності жінок-підприємців у вільному бізнес-просторі, який позитивно залежить від накопиченого досвіду та соціального капіталу, та одночасно враховує наростання конкуренції у середовищі, що сповільнює динаміку зазначеної чисельності. Математично параметр r визначається як відношення $R/(1-x_n)$, де R — темп приросту чисельності жінок-підприємців: $R = x_{n+1}/x_n$, а вираз $(1-x_n)$ відображає ступінь ненасиченості бізнес-середовища, тобто міру віддаленості поточного значення x_n від максимально можливого.

Перш ніж перейти до емпіричного оцінювання параметра r необхідно визначити вимір показника максимальної чисельності жінок-підприємців K на території, тобто оцінити потенціал підприємницької діяльності території на гендерних засадах. Кількісно оцінюючи потенціал жіночого підприємства з позицій трудових ресурсів, зазначимо, що його варто розглядати як альтернативу безробіттю серед жінок або веденню домогосподарства. Таким чином, в перелік варіантів поведінки не включається альтернатива "жінка-підприємець vs. жінка-найманий працівник". Це припущення має спростити математичну формалізацію моделі, та при цьому воно не позбавлене логічного підґрунтя. Зайнятість забезпечує дві потреби — дохід та самореалізацію. Якщо робота за наймом не забезпечує цих потреб, жінка має звільнитися та перейти в розряд безробітних. Відповідно, її подальша поведінка потрапляє в коло розглянутих вище альтернатив.

Безробітні жінки є частиною економічно активного населення. До складу економічно неактивного населення відносять осіб з таких соціальних груп: 1-ша — пенсіонери за віком та з інвалідності, 2-га

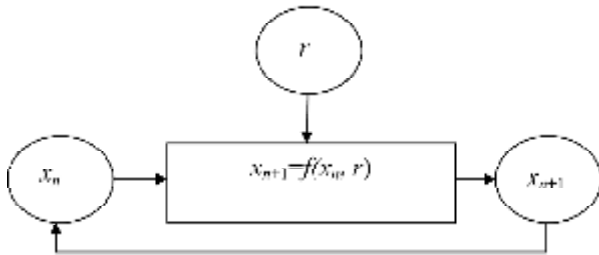

Рис. 1. Схема моделі зростання чисельності жінок-підприємців внаслідок нагромадження соціального капіталу

Джерело: власні дослідження.

— учні та студенти, 3-тя — особи, що займаються домашнім господарством, 4-та — особи працездатного віку, які зневірилися знайти роботу, 5-та — особи, які вважають, що немає підходящої роботи та не знають, де і як її шукати, та 6-та — особи, що не мали необхідності у працевлаштуванні з інших причин. У межах даного дослідження розглядати як потенційних підприємців доречно жінок, які мешкають на сільських територіях та які відносяться до груп 3, 4 та 5. Виходячи з наведеного, потенціал жінок-підприємців на сільських територіях визначається (але не дорівнює) кількістю безробітних жінок та жінок зі складу економічно неактивного населення, що відносяться до груп 3, 4 та 5.

Використовуючи дані таблиць 17.2 статистичних щорічників області, вираховуємо пропорційно до питомої ваги жінок у певній категорії населення, чисельність економічно неактивних жінок у працездатному віці та чисельність жінок-безробітних у сільській місцевості. Таким чином, чисельність безробітних сільських жінок визначається шляхом множення чисельності безробітних у сільській місцевості на показник питомої ваги жінок серед безробітних, а чисельність економічно неактивних жінок у працездатному віці у

сільській місцевості визначається шляхом множення чисельності економічно неактивного населення у працездатному віці у сільській місцевості на питому вагу жінок серед економічно неактивного населення працездатного віку.

На практиці, підприємницькими здібностями наділені не всі індивіди. Так, згідно з дослідженнями Центрального економіко-математичного інституту Російської академії наук найбільшим потенціалом підприємництва у сільській місцевості наділені молоді жінки з вищою освітою. Питома вага осіб, що мають необхідний рівень ознак комунікабельності, психічного та фізичного здоров'я, когнітивного та творчого потенціалу, морального та культурного рівня, а також потреби певних досягнень, серед даної категорії жінок становить 7% [5, с. 89]. Для інших категорій населення цей показник є суттєво меншим.

Припускаючи, що максимальний резерв жіночого підприємництва на сільських територіях становить 7% від кількості жінок, які теоретично могли б займатися підприємницькою діяльністю, можна вирахувати максимальну чисельність жінок-підприємців на сільських територіях, додавши до 7% резерву фактичну чисельність жінок-підприємців (табл. 1). Застосування процедури згладжування до емпіричних значень K дозволяє визначити тенденцію їх зміни та встановити рівень K , до якого тяжіє послідовність K_n . Таким рівнем є показник 10265. Після досягнення послідовністю цього рівня, на приріст максимальної кількості жінок-підприємців на 1 потрібно 5 років.

Встановивши значення K , необхідно перейти до оцінки параметра r вихідної моделі. Для цього скористаємося дискретною формою моделі Ферхюльста у формі відображенням Фейгербаума (5). Розрахувавши прирости $x_{n+1} - x_n$ та добутки $x_n(1 - x_n)$, оцінимо множник r методом найменших квадратів. Отримане значення r становить 0,116.

Таблиця 1. Розрахункові дані для оцінки параметру моделі

Рік	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
x_n	0,774379	0,795032	0,804189	0,851174	0,870141	0,766391	0,840526
$x_{n+1} - x_n$		0,020653	0,009157	0,026985	0,038967	-0,10375	0,074133
$1 - x_n$	0,225621	0,204968	0,195811	0,168826	0,129859	0,233609	0,159474
$x_n(1 - x_n)$		0,162956	0,157469	0,140324	0,112995	0,179036	0,134042

Таблиця 2. Прогноз чисельності жінок-підприємців на основі збіжності послідовності x_n залежно від значень r

Інтервал r	(0; 1)	(1; 2)	(2; 3)	(3; 4)	більше 4
Граничні збіжності послідовності x_n	$x_n \rightarrow 0$	(1; ?), відповідно до умови $\lim_{n \rightarrow \infty} x_n = (r-1)/r$	(?; ?), відповідно до умови $\lim_{n \rightarrow \infty} x_n = (r-1)/r$	хаотичні коливання з межах (0; 1)	хаотичні коливання, в т.ч. за межами (0; 1)
Граничні значення N (чисельності жінок-підприємців), осіб	$N \rightarrow 0$	від 0 до 5132, відповідно до рівності $N = K \cdot \lim_{n \rightarrow \infty} x_n$	від 5132 до 7083, відповідно до рівності $N = K \cdot \lim_{n \rightarrow \infty} x_n$	не може бути вирахована, але перебуває в межах від 0 до K	не прогнозуються
Межі значень L (чисельності зайнятих на підприємствах, заснованих жінками), осіб	$L \rightarrow 0$	від 0 до 35024	від 35024 до 49583	x	x

Дослідження поведінки логістичного відображення Фейгербаума, здійснені В. Думачевим та В. Родіним показують, що при значеннях r від 0 до 1 популяція врешті решт вимре, незалежно від початкових умов. Оцінене значення r потрапляє в цей інтервал [2, с. 13]. Таким чином, сподівання, що підприємництво на гендерних засадах зможе розвиватися саме по собі, стимулюючись виключно внутрішніми чинниками у формі соціального капіталу та позитивного практичного досвіду, є занадто оптимістичними. На практиці потрібні заходи, які здатні підвищити темпи розвитку жіночого підприємництва до рівня $r \geq 1$.

Коли значення r потрапить в інтервал від 1 до 2, чисельність жінок-підприємців згодом має стабілізуватися на рівні $(r-1)/r$. Зважаючи на отриману оцінку максимальної чисельності жінок-підприємців на сільських територіях, це становитиме 5132 особи. Прогнозна чисельність зайнятих на підприємствах, заснованих жінками на сільських територіях, встановлюється виходячи з середнього числа зайнятих і дорівнюватиме 35924 особи. При дуже великих значеннях r прогнозування рівня чисельності жінок-підприємців або кількості зайнятих на їх підприємствах виявляється неможливим, внаслідок генерації хаотичних коливань послідовності x_n .

У таблиці 2 наведені прогнозні рівні чисельності жінок-підприємців на сільських територіях області, а також чисельності зайнятих на підприємствах, заснованих жінками, до яких прямує послідовність x_n залежно від значень r .

ВИСНОВКИ

Отже, проведений аналіз гендерних проблем підприємницької діяльності на сільських територіях, а також отримані в ході застосування методів економіко-математичного моделювання результати дозволяють сформулювати наступні висновки. По-перше, розвиток підприємництва на сільських територіях на гендерних засадах при збереженні існуючих параметрів інституційного середовища виявляється самозгасаючим процесом. По-друге, динаміка чисельності жінок-підприємців на сільських територіях може вийти на позитивну траєкторію зростання, якщо основний параметр динамічної моделі r перевищить значення 1, для чого необхідно забезпечити стимулювання підприємницьких ініціатив серед жінок та сприяти їх реалізації. По-третє, незважаючи на значущість соціального капіталу та практичного досвіду як чинників підприємництва, їх вплив виявляється недостатнім для переходу на позитивну траєкторію зростання. Більшого значення набувають такі елементи системи стимулювання підприємницької активності, як стартовий капітал, платоспроможність жителів сільських територій та розвиненість інфраструктур: соціальної, транспортної, фінансової тощо. По-четверте, жіноче підприємництво на сільських територіях виступає вагомим потенційним чинником економічного зростання. За оптимістичним прогнозом, у разі досягнення

параметром r значення 3, рівень працевлаштування на підприємствах, заснованих жінками, становитиме близько 20 % всіх зайнятих на сільських територіях. По-п'яте, актуальним напрямом подальших досліджень виявляється аналіз чинників впливу на рівень r , що може бути проведений в розрізі різних регіонів, які мають відмінні характеристики інституційного та бізнесового середовища.

Література

1. Бурдые П. Формы капитала (перевод М.С. Добряковой). / Экономическая социология. — 2002. — Том 3, № 5. — С. 60—75.
2. Думачев В.Н. Эволюция антагонистически-взаимодействующих популяций на базе двумерной модели Ферхюльста-Пирла / В.Н. Думачев, В.А. Родин // Math-Net.ru. — 2005. — В. 7. — Т. 17. — С. 11—22.
3. Куцмус Н.М. Методологічні особливості "гендеризації" процесу економічного розвитку / Н.М. Куцмус // Інноваційна економіка — 2012. — № 7' (33). — С. — 31—36.
4. Скиба Т.В. Гендерні умови розвитку сільського підприємництва. / Т.В. Скиба // Гендерна проблематика та антропологічні перспективи. — Острого: Вид-во Нац. ун-ту "Острозька академія", 2013. — С. 200—205.
5. Чекмарева Е.А. Оценка предпринимательской способности населения / Е.А. Чекмарева // Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз. — 2009. — № 2. — С. 85—92.
6. Mitchell, Lesa, "Overcoming the Gender gap: Women Entrepreneurs as Economic Drivers." Ewing Marion Kauffman Foundation, September 2011. — 13 p.

References:

1. Bourdieu, P. (2002), "Forms of capital", *Jekonomicheskaja sociologija*, vol. 3, pp. 60—75.
2. Dumachev, V.N. and Rodin, V.A. (2005), "Evolution of antagonistic-interacting populations on the basis of two-dimensional model Verhulst-Pearl's", *Matematicheskoe modelirovanie*, vol.17, pp. 11—22.
3. Kutsmus, N.M. (2012), "Methodological features of henderysation the process of economic development", *Innovatsijna ekonomika*, vol.7, pp. 31—36.
4. Skyba, T.V. (2013), "Gender Conditions of Rural Entrepreneurship", *Zbirnyk materialiv III Vseukrains'koi naukovo-praktychnoi konferentsii [Conference Proceedings of the III National Ukrainian Scientific Conference], Vseukrains'ka naukovo-praktychna konferentsiia [National Scientific Conference], National University "Ostrog Academy", Ukraine, pp. 200—205.*
5. Chekmareva, E.A. (2009), "Evaluation of entrepreneurial skills of the population", *Jekonomicheskie i social'nye peremeny: fakty, tendencii, prognoz*, v. 2, pp. 85—92.
6. Mitchell, L. (2011), "Overcoming the Gender gap: Women Entrepreneurs as Economic Drivers", Ewing Marion Kauffman Foundation. *Стаття надійшла до редакції 09.12.2013 р.*